

Мозолюк-Боднар Л. Н. Взаимосвязь законности и государственной дисциплины в современных условиях развития государства: теоретико-правовой аспект

В статье исследуется взаимосвязь законности и государственной дисциплины. Утверждается, что законность и государственная дисциплина как категории юридической науки характеризуются значительным социально-правовым влиянием на общественную жизнь, сознание и поведение людей. Это объясняется прежде всего реализацией принципа верховенства права, с которым тесно связана прежде всего законность. Обосновывается, что законность служит основой государственной дисциплины, а государственная дисциплина – результат режима законности. Акцентируется внимание на том, что законность и государственная дисциплина – это обязательные составляющие правового государства.

Ключевые слова: законность, государственная дисциплина, ответственность, правовое государство.

Mozoliuk-Bodnar L. Relationship of legality and state discipline in modern conditions of state: theoretical and legal aspects

The article examines the relationship of law and state discipline. In the article it is noted that the legality and state discipline as a category of legal science, are characterized by considerable socio-legal influence on public life, consciousness and behavior. This is, above all, the rule of law, which closely connected, first of all legitimacy. It is noted that legitimacy is a basis of state discipline and government discipline – the result of regime legitimacy. The attention that the legality and state discipline – it is obligatory components of the rule of law.

Key words: legitimacy, state discipline, accountability, the rule of law.

УДК 34(477) (091) (063)

*Ірина Володимирівна Музика,
старший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент*

**КОНЦЕПЦІЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ПРАВА У ТВОРЧІЙ
СПАДЩИНІ ВІТЧИЗНЯНИХ СОЦІОЛОГІВ ПРАВА**

Питання про можливість універсального права є предметом наукових дискусій вже понад століття. Зокрема, цієї проблеми торкалися такі сучасні правознавці, як П. Рабінович [1], І. Честнов [2], Г. Радбух [3] та ін.

Проблемі універсального права багато уваги приділили представники соціологічного напрямку у вітчизняній юриспруденції, які брали за основу те, що право – це соціальне явище, зумовлене взаємодіями з іншими соціальними феноменами.

Зокрема, прихильником ідеї універсального соціального права був Є. Спекторський, який важливою проблемою правознавства вважав дослідження структури права як соціального явища [4, с. 131, 134]. Він спирався на концепцію універсального соціального права, розроблену Г. Кьолером, відповідно до якої право поділялося на державне, міждержавне (міжнародне), універсальне приватне, універсальне публічне. Вдалим учений також вважав поділ універсального соціального права на зовнішнє і внутрішнє, здійснений Г. Ахенвалем [5, с. 511–513].

Є. Спекторський досліджував процес становлення універсального приватного права на прикладі рецепції римського права. Зокрема, учений звернув увагу на причини рецепції норм приватного римського права. Такими причинами він вважав (задовго до концептуального оформлення синергетичного підходу до осмислення процесу трансформації права) циклічність і хвильовий характер процесу становлення європейського приватного права.

Так, на його думку, завдяки перетворенню пам'яток римського права у систему абстрактних юридичних понять утворилася юриспруденція понять, яка вбачала в абстрактних юридичних конструкціях вічні правові істини й не враховувала історичних обставин та особливостей суспільного середовища [6, с. 403]. Водночас учений критикував прихильників юриспруденції понять, які вважали римське право не правом одного з давніх народів, а абсолютною істиною, єдино правильною для всіх випадків, для всіх часів і народів [6, с. 404].

Причиною таких традиційних поглядів на римське право Є. Спекторський вважав низький рівень розвитку середньовічного феодального права, створеного становим суспільством з відсталою культурою, для якого візантійське законодавство, що було витвором високорозвиненої античної культури, було прогресивним. Отже, рецепція римського права сприяла розкладанню середньовічного ладу й утворенню на його руїнах нового громадянського суспільства із сильним і централізованим урядом, заснованим на римській ідеї народного суверенітету [6, с. 404].

Соціальні проблеми, які виникли у першій половині XIX ст., зумовили необхідність перегляду традиційних правових понять, які не відповідали вимогам правової дійсності. Тому, на думку Є. Спекторського, нові умови життя суспільства змусили юристів вийти за межі пандектного правознавства через застосування історичного методу до догматів класичної юриспруденції нового часу [6, с. 406]. У зв'язку з цим, визначаючи завдання нової соціологічної юриспруденції, учений наголошував на необхідності врахування історичної еволюції права. У процесі цієї еволюції будь-яка догматична конструкція права, на його думку, була не більш ніж його своєрідною історичною характеристикою [6, с. 407].

Учений критикує погляди Р. Ієрінга та В. Сергєєвича, які зображували історичні системи права певних періодів, що змінювали одна одну, чимось нерухомим і самодостатнім. Тривалий час, наголошував учений, поза увагою багатьох юристів залишалися проблеми змістовного наповнення правових норм, зокрема, розуміння змісту принципу справедливості та системи цінностей, закріплених у праві, які власне є предметом філософсько-правового осмислення права і не охоплюються догматичною юриспруденцією, що може вивчати право лише з позицій сьогодення [6, с. 408–411].

Тому прогресивним кроком у розвитку правознавства вчений вважав розвиток ідеї загального або універсального соціального права, на якій юристи XVII ст. намагалися побудувати систему універсальної юриспруденції. Основними творцями концепції універсального соціального права, на його думку, були Г. Кьолер та Г. Ахенваль, які доводили, що універсальне соціальне право складається з окремих взаємопов'язаних частин, які є правом природних і штучних союзів, зокрема й держави. Відносини між останніми – це суспільні відносини між політичними суспільствами як своєрідними соціальними індивідами. Таким чином, індивід і суспільство не протиставлялися одне одному і відповідно до цього будь-який принцип права виявлявся стільки ж індивідуальним, скільки й соціальним. Універсальне соціальне право на загальних засадах регулює відносини як усередині суспільства загалом, так і всередині окремих товариств спеціально. Зокрема, Г. Ахенваль поділив загальне соціальне право на зовнішнє і внутрішнє. Ця традиція, як зауважує Є. Спекторський, протрималася до 30-их років XIX ст., а потім була забута [5, с. 512].

Позитивною стороною концепції універсального соціального права Є. Спекторський вважав те, що ідея суспільства не поглинала й не придушувала ідеї індивіда, соціальна закономірність сприймалася як закономірність моральна і юридична, що зобов'язувала індивідів до поведінки, відповідної до всезагальної і необхідної норми. Із початком XIX ст. суспільство як таке, як особлива іпостась із самодостатнім буттям було поставлене вище від індивіда й навіть поглинуло його. Закономірність суспільного життя розумілася не як наказова, деонтологічна закономірність моральних або юридичних норм, що регулюють поведінку індивідів, а як описова, онтологічна закономірність стихійних соціальних процесів, детермінізму яких підпорядкована також і поведінка індивідів з їх уявною свободою. Правило *ubi societas, ubi jus* було відкинуто, і ні про яке соціальне універсальне право не могло бути й мови [5, с. 514].

Таким чином, на нашу думку, Є. Спекторський, використовуючи прийоми наукового пізнання, відомі сьогодні як синергетичний метод пізнання історико-правової реальності, одним із перших розглянув право як суспільний процес, що є частиною процесу соціокультурного розвитку людства. Дослідження ученим концепції соціального універсального права дає можливість вирізнити в його концепції історико-правової реальності два важливі зрізи, пов'язані з онтологічною та епістемологічною сторонами буття права, а саме: 1) трансформація реально існуючого права, що проявляється у певному типі порядку, певних формах і конкретних джерелах права; 2) накопичення та трансформація теоретичних знань і уявлень про право, сформульованих у вигляді категорій, понять, термінів, теорій, концепцій, ідей тощо.

Як видається, до спостережень Є. Спекторського слід додати, що ця традиція, на нашу думку, не була забута остаточно. На початку XX ст. її успішно розвивав С. Дністрянський у своїй правовій концепції, визначивши її як «теорію суспільних зв'язків на основі генетично-історичної системи досліду», в основі якої лежать «генетичні основи суспільних зв'язків» [7, с. 58].

Право, як зазначає А. Коваль, у концепції С. Дністрянського є складовою культури та цивілізації, тому його розвиток та існування безпосередньо пов'язані із загальним розвитком культури й прогресом цивілізації. Воно є обов'язковим атрибутом життя суспільства, оскільки завжди виконує регулятивну функцію. Інші види соціальних норм мають доповнюючий і допоміжний характер. Зокрема, єдине право має подвійний характер і є водночас абстрактним і конкретним та публічним, і приватним [8, с. 14].

Схожі думки висловлював Ю. Гамбаров у підрозділі другому вступу до праці «Цивільне право. Загальна частина», ведучи мову про походження права, вчений наголошував, що право «є частиною суспільного цілого і не може не відчувати на собі дуже сильний вплив цього цілого». Зокрема, як на-

голошує правознавець, всі великі революції, які відзначили епохи всесвітньої історії, були не чим іншим, як тимчасовим відчуженням між правом і життям, а тому вивчення права повинно починатися з вивчення окремих соціальних відносин. Увага у юридичних дослідженнях повинна бути перенесена з вивчення змісту норм на зміст життєвих відносин, регулювання яких юридичними нормами має тільки формальне значення, тобто значення простого засобу для здійснення певної мети. На думку вченого, про право, як мету для самого себе, не може бути й мови: воно є завжди засобом для цілей, які лежать поза його сферою. А оскільки вивчення засобів передбачає і вивчення цілей, тобто тих наслідків, яких бажають досягнути шляхом здійснення юридичних норм, то зрозуміло, чому ці цілі або наслідки норм і становлять те, що в праві слід вважати найбільш істотним і цікавим не тільки для широкого загалу, а й для юристів. Тому юриспруденція не повинна обмежувати себе лише догматичними й історичними проблемами [9, с. 20–32].

Вихід із кризи, що склалася у тогочасній юридичній науці, Ю. Гамбаров вбачав у розвитку соціальної юриспруденції, вихідним пунктом якої є погляд на право як на необхідний інструмент регулювання й упорядкування соціального життя. До предмета правового регулювання, а відповідно й юридичної науки, він відніс усі соціальні питання, зокрема, перетворення у сфері власності й держави, права людини, відносини між підприємцями і робітниками та способи вирішення конфліктів між ними, питання санітарної безпеки тощо. Все, що стосується виробництва, обміну, розподілу і споживання економічних благ (зокрема, закони проти розкоші), наголошував учений, постійно було і є предметом правового регулювання. Предметом правового регулювання є не тільки публічна сфера життя суспільства, а й сфера реалізації індивідуальної волі особи [9, с. 18–20].

Учений дійшов висновку, що право, як з теоретичного, так і з практичного боку, не може вивчатися окремо від культурних і господарських відносин суспільного середовища, в якому воно виникло і реалізується. Відповідно, не може бути мови про обмеження предмета юриспруденції лише законодавством або іншими письмовими джерелами права [9, с. 7–8].

Ю. Гамбаров також розглядав право як явище культурного життя, яке тісно пов'язане з усіма іншими суспільними явищами, що вивчаються загальною соціологією. Значна частина відносин, врегульованих нормами права, наголошував він, регулюється також релігійними нормами, нормами моралі та етики. Існування певних приписів і заборон, таких як «не убий», «не укради», «виконай своє зобов'язання» тощо, забезпечується різними соціальними нормами. Тому, доводив учений, неправильно обмежувати зміст юридичних норм так званими життєвими умовами або умовами існування суспільства. На тих же підставах слід відмовитися від доволі поширеного погляду на право як на так званий «мінімум моральних вимог», і загалом відмовитись раз і назавжди від ідеї розділяти право, моральність, мораль і релігію за змістом норм, що належать до цих сфер [10, с. 129].

Учений наголошував, що межі права, моральності й моралі постійно змінюються під впливом різних соціальних, економічних, політичних та інших обставин, там само як і межі релігії. Тому і зміст права встановлюється не *a priori*, а дослідним шляхом, оскільки право є частиною духовного і культурного життя людства. З цих причин право неможливо правильно зрозуміти, якщо воно не розглядається у постійному зв'язку з усіма культурними й господарськими відносинами того чи іншого часу. Відповідно, право не може бути чимось існуючим само собою або відмінним від соціального життя. Воно є лише регулятором цього життя, невіддільним від нього як форма від свого змісту. У житті, наголошує учений, право знаходить свій вираз у формах примітивних організацій, закону, санкцій суспільної свідомості та санкцій примусу [10, с. 132].

Підсумовуючи свої аргументи на користь визнання права соціальним явищем і частиною культурного життя суспільства, Ю. Гамбаров сформулював таке визначення права у його універсальному розумінні: «Правом буде практичне регулювання суспільного життя з метою забезпеченого задоволення людських потреб шляхом встановлення і здійснення зовнішньо обов'язкових, таких, що не залежать від волі підпорядкованих осіб і недоторканих до свого скасування норм людської поведінки» [10, с. 133].

Ідеї Є. Спекторського, С. Дністрянського та Ю. Гамбарова, що стосуються розуміння права як особливого універсального соціального явища, яке виникає й існує об'єктивно як частина життя суспільства і є насамперед етичною категорією, надихнули і надихають учених ХХ та ХХІ ст. на створення нової системи знань про буття права, правову реальність, її сутність і структуру. Ці концептуальні ідеї учених стали підґрунтям пізнавальних процесів у вітчизняній юридичній науці, які зумовили появу нових напрямів у юриспруденції й розвиток нових юридичних наук – філософії права та соціології права.

Використані джерела

1. Рабінович П. Чи можлива універсальна теорія права як спільна концептуальна основа теорій національного і міжнародного права? (Запрошення до дискусії) / П. М. Рабінович // Філософія права і загальна теорія права. – 2012. – № 2. – С. 245–249.

2. *Честнов І. Л.* Універсальність права в контексті культурного релятивізму // *Філософія права і загальна теорія права.* – 2013. – № 1. – С. 183–190.
3. *Радбрух Г.* Філософія права / Г. Радбрух. – М. : Международные отношения, 2004. – 240 с.
4. *Спекторский Е. В.* Энциклопедия права : лекции / Е. В. Спекторский. – Варшава, 1912. – Вып. 1
5. *Спекторский Е. В.* Происхождение идеи общего или универсального права / Е. В. Спекторский // *Антологія української юридичної думки* : в 6 т. – К., 2002. – Т. 1.
6. *Спекторский Е. В.* Из области чистой этики / Е. В. Спекторский // *Вопросы философии и психологии.* – 1905. – Кн. 78.
7. *Дністрянський С.* Погляд на теорії права та держави / С. Дністрянський // Ювілейний збірник Наукового товариства імені Шевченка у Львові в п'ятдесятиліття оснований (1873–1923). – Л., 1925.
8. *Коваль А. Ф.* Погляди Станіслава Дністрянського на право та державу (загальнотеоретичні аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / А. Ф. Коваль. – Л., 2005. – 16 с.
9. *Гамбаров Ю. С.* Гражданское право. Общая часть / Ю. С. Гамбаров ; под ред.: В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – С. 20–32.
10. *Гамбаров Ю. С.* Право в его основных моментах / Ю. С. Гамбаров // *Правоведение.* – 1995. – № 4–5. – С. 97–133.

Музыка І. В. Концепція універсального права у творчій спадщині вітчизняних соціологів права

Розкриваються особливості концепції універсального права, розробленої вітчизняними соціологами права, та її значення для філософії права, теорії права, соціології права та пізнання правової реальності.

Ключові слова: універсальне право, Е. Спекторський, С. Дністрянський, Ю. Гамбаров, правова реальність, філософія права, теорія права, соціологія права.

Музыка И. В. Концепция универсального права в творческом наследии отечественных социологов права

Раскрываются особенности концепции универсального права, разработанной отечественными социологами права, и ее значение для философии права, теории права, социологии права и познания правовой реальности.

Ключевые слова: универсальное право, Е. Спекторский, С. Днистрянский, Ю. Гамбаров, правовая реальность, философия права, теория права, социология права.

Muzyka I. The problem of development of universal right in the sociological concept of law in the creative heritage of domestic sociologists of law

The meaning of the concept of universal right for the development of theory, philosophy and sociology of law and the knowledge of the historical and legal reality is studied.

Key words: universal right, E. Spektorsky, S. Dnistriansky, Yu. Gambarov legal reality, theory of law, philosophy of law, sociology of law.

УДК 340.1

*Ганна Вячеславівна Наставна,
аспірантка кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

**МЕЖІ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОГО ПРОГРЕСУ
(АНТРОПОЛОГО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ)**

Сучасний етап розвитку суспільно-політичного, правового та наукового життя характеризується динамічністю, яка виявляється, зокрема, у постійному внесенні змін і корегуванні напрямів подальшого розвитку. Зазвичай метою впровадження змін є бажання вдосконалення існуючих відносин, що безпосередньо пов'язано із набуттям певних якостей, якими має володіти об'єкт для досягнення ідеального рівня. Проблема впливу та дії права набирає більшої актуальності, враховуючи розвиток українського суспільства в напрямі формування громадянського суспільства, правової держави та демократизації правової системи.

У контексті змін правової дійсності в напрямі їхнього розвитку та вдосконалення доцільно аналізувати явище правового прогресу. Зокрема, А. Барсуков виокремив вузьке та широке розуміння поняття правового прогресу залежно від сфери, на яку він поширюється – як характеристики правової системи чи правового життя [1, с. 60]. На нашу думку, варто розглядати правовий прогрес як природно-історичний, поступальний процес вдосконалення правового розвитку суспільства, підвищення рівня його правового життя, що характеризується досягненням якісно нової мети.

Мета правового регулювання, на наше переконання, полягає у збалансованості та обґрунтованості правового впливу як багатоаспектної дії права на основні сфери життєдіяльності суспільства. Одним із аспектів цього впливу є обґрунтування його меж та основних напрямів. Саме ця проблематика потребує не лише переосмислення з урахуванням сучасних потреб, а й застосування нових підходів до її дослідження, яким є антрополого-комунікативний.